

Kalba, tapatumas ir tarpetniniai santykiai Pietryčių Lietuvoje: daugiakultūriškumo patirtys ir iššūkiai kasdieniuose kontekstuose

Kristina Šliavaitė

Pietryčių Lietuva dažnai apibūdinama kaip daugiakultūris regionas dėl gyventojų etninės ir kalbinės įvairovės. Tačiau daugiakultūriškumas reiškia ir tam tikro pobūdžio sąveiką tarp skirtingų etninių, socialinių, kultūrinių grupių, kuri pirmiausia grindžiama tolerancijos ir bendrumo kūrimo principais (Nye 2007). Šiame straipsnyje¹ daugiakultūriškumo raiška ir patirtys bus analizuojamos per kalbos(ų) vartojimo kasdienėje komunikacijoje aspektus. Keliamas klausimas, ar šį regioną iš tiesų galima apibūdinti kaip daugiakultūrį, turint galvoje socialinę tarpusavio sąveiką kasdienėse situacijose. Analizuojami kokybinio sociologinio tyrimo, vykdyto Pietryčių Lietuvos vietovėse 2013 m. sausio – 2014 m. gegužės mėn., duomenys.

Dr. Kristina Šliavaitė, Lietuvos socialinių tyrimų centras, Etninių tyrimų institutas, A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius, el. paštas: kristina@ces.lt

Pietryčių Lietuvos regionas sulaukia mokslininkų, žurnalistų, politikų dėmesio dėl savo kultūrinės ir etninės įvairovės, istorijos, taip pat ir dėl šiandienos politinių ir socialinių aktualijų, nuolat patraukiančių Lietuvos visuomenės dėmesį. Šiame regione kompaktiškai gyvena skirtingos etninės grupės, kasdieniame bendravime vartojamos kelios kalbos. Kita vertus, būtent šio regiono kai kurios vietovės dažnai sulaukia politikų ir žurnalistų dėmesio – diskutuojama apie viešųjų užrašų kalbą, švietimo sistemos reformas. Dauguma regione esančių tarpetninių įtampų yra susiklosčiusios istoriškai (žr. Stravinskienė 2014; kt.) ir dokumentuotos skirtingais laikotarpiais atliktų mokslinių tyrimų (žr., pvz., Balžekienė, Lapienienė, Merkys, Telešienė 2008). Dėl savo etninės, religinės,

¹ Straipsnis parengtas įgyvendinant mokslinių tyrimų projektą „Etninės mažumos Pietryčių Lietuvoje: etninio, pilietinio, regioninio ir lokalaus tapatumų raiška“. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. VAT-50/2012).

kalbinės įvairovės Pietryčių Lietuvos regionas gali būti apibūdinamas kaip daugiakultūris (angl. *multicultural*), tačiau šis terminas kelia nemažai klausimų ir iššūkių. Daugiakultūriškumas pirmiausia suprantamas kaip kultūrinė ir religinė visuomenės įvairovė ir būdai, kaip skirtinguose kontekstuose ši įvairovė yra patiriama ir reguliuojama (Nye 2007: 110). Nors daugiakultūriškumo terminas gali būti taikomas ir plačiau, t. y. apimti įvairesnes socialines grupes, tačiau dažnai jis siejamas pirmiausia su kultūrine, religine, etnine įvairove ir tam tikra skirtingų socialinių grupių darnia sąveika.

Daugiakultūriškumo terminas yra kompleksiškas ir gali būti suprantamas kaip ideologija, socialinis reiškinys ir akademinis tyrimų objektas (Nye 2007: 111). Pasak Malory Nye, daugiakultūriškumas kaip ideologija sietinas su tam tikromis socialinės kaitos programomis, daugiakultūriškumas kaip socialinis reiškinys pirmiausia reiškia tam tikrą gyventojų kompoziciją, o iš akademinės perspektyvos šis reiškinys analizuojamas siekiant suvokti tam tikras įvairovės partitris (Nye 2007: 111–113). Atsižvelgiant į M. Nye pateiktas daugiakultūriškumo sampratos distinkcijas (Nye 2007), šiame straipsnyje skiriamos *daugiakultūriškumo* kaip etninės, kalbinės, kultūrinės visuomenės kompozicijos ir *daugiakultūriškumo* kaip darnaus skirtingų socialinių, etninių grupių sugyvenimo sampratos. Pietryčių Lietuvos regionui būdinga kalbinė, etninė, religinė gyventojų įvairovė. Keliamas klausimas, ar ši regioną iš tiesų galima apibūdinti kaip daugiakultūrį, turint galvoje socialinės tarpusavio sąveikos kasdienėse situacijose aspektus? Daugiakultūriškumas pirmiausia bus analizuojamas aptariant regiono vietos gyventojų daugiakalbystės patirtis kasdienio bendravimo kontekstuose ir kai kuriuos tarpusavio komunikacijos aspektus vietos mokyklų skirtingomis ugdomosiomis kalbomis bendruomenėse.

Analizuojami kokybinio sociologinio tyrimo, vykdyto Pietryčių Lietuvos vietovėse 2013 sausio – 2014 m. gegužės mėn., duomenys. Tyrimas vyko Šalčininkuose, Švenčionyse ir Eišiškėse, keletas interviu atlikta Pabradėje. Šalčininkai ir Eišiškės priklauso Šalčininkų rajono savivaldybei, o Švenčionys ir Pabradė – Švenčionių rajono savivaldybei. 2011 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, Šalčininkuose gyveno 71 proc. lenkų tautybės gyventojų, 13,7 proc. – lietuvių tautybės, 7,1 proc. – rusų tautybės; Eišiškėse 83 proc. – lenkų tautybės, 8,4 proc. – lietuvių, 3,1 proc. – rusų (Lietuvos statistikos departamentas 2011). Pabradėje, 2011 metų surašymo duomenimis, gyveno 45 proc. lenkų, 27 proc. lietuvių, 18,5 proc. rusų tautybės gyventojų; Švenčionyse – 56 proc. lietuvių, 17,3 proc. rusų, 17,3 proc. lenkų (Lietuvos statistikos departamentas 2011). Tad kalbant apie tirtų vietovių etninę sandarą, neabejotinai galima šias vietas apibūdinti kaip daugiaetnines. Švenčionių miesto gyventojai savo etnine struktūra skiriasi nuo kitų vietovių, tad ir tam tikri etniniai procesai ten įgauna savitą atspalvį.

Kokybinio tyrimo metu autorė atliko 47 pusiau struktūruotus interviu. Vidutinė vieno interviu trukmė – viena valanda, nemaža dalis interviu truko ilgiau. Šalčininkuose buvo atlikta 16 interviu, Eišiškėse – 15, Pabradėje – 2, Švenčionyse – 14. Interviu atlikti su informantais, kurie save priskyrė pagrindinėms regione gyvenančioms etninėms grupėms (lietuviams, rusams, lenkams). Kalbinti skirtingo amžiaus informantai, kuriuos sąlyginai galime priskirti jaunajai (17–30 m.), vidurinei (31–50 m.) ir vyresniajai kartai (virš 50 m.). Tačiau didžioji dauguma interviu atlikti su vidurinės kartos informantais. Pagrindinis tyrimo tikslas buvo siejamas su mokyklų skirtingomis ugdomosiomis kalbomis pasirinkimu ir etninės tapatybės klausimais, todėl informantų buvo ieškoma per vietovėse veikiančias mokyklas. Atliekant interviu buvo kontaktuojama su tiriamų vietovių mokyklomis skirtingomis ugdomosiomis kalbomis, atliekami interviu su mokyklų administracijos atstovais bei mokytojais, mokinių tėvais. Tačiau kadangi šis tyrimas buvo didesnio projekto sudedamoji dalis, interviu klausimai apėmė ne tik konkrečiai su švietimo problematika susijusias temas, bet ir platesnius klausimus, kurie atskleidė informanto(ės) tapatybės aspektus, pilietiškumo nuostatas, santykius su kitomis regione gyvenančiomis etninėmis grupėmis. Informantų taip pat buvo ieškoma ir asmeninių kontaktų bei sniego kamuolio principu. Interviu vyko rusų ir lietuvių kalbomis.

Teorinės prieigos

Daugiakultūriškumo (angl. *multiculturalism*) sąvoka yra daugiaplotmė ir kečia nemažai diskusijų tiek tarp mokslininkų, tiek platesnėje visuomenėje (Prato 2009b). Daugiakultūriškumas yra plačiai vartojama sąvoka Europos ir JAV socialiniuose moksluose bei politikoje kalbant apie visuomenių kultūrinę heterogeniškumą, globalizaciją ir imigracijos procesus, kintančią visuomenių socialinę sandarą ir sugyvenimo modelius (žr. Prato 2009a). Malory Nye apibrėžia daugiakultūriškumą kaip „tam tikrą būdą galvoti ir kalbėti apie skirtingumus visuomenėje. Ši sąvoka taip pat apima būdus, kaip visuomenės (nuo vietos iki valstybės lygmens politikos) reguliuoja / koordinuoja (angl. *deal*) šiuos skirtumus“ (Nye 2007: 113).

M. Nye pabrėžia, jog daugiakultūriškumas yra kintantis reiškinys (angl. *processual*), t. y. santykiai tarp grupių gali keistis, taip pat svarbu, kad kultūrinė ir religinė įvairovė yra persipynusi su socialiniais ir ekonominiais skirtumais (Nye 2007: 117). Kalbant apie daugiakultūriškumą yra svarbu atsižvelgti į kontekstą, t. y. daugiakultūriškumas reiškiasi skirtingai skirtingose šalyse, todėl kalbėdami apie šį reiškinį turime analizuoti valstybės politiką užtikrinant tam tikro bendrumo jauseną (Nye 2007: 110). Tad daugiakultūriškumo sąvoka suponuoja tam tikrą visuomenės grupių bendrabūvio modelį, pagrįstą tolerancijos, tarpusavio sąveikos, jautrumo skirtumams principais (žr. Nye 2007 ir kt.).

Daugiakultūriškumo teorijų kontekste svarbią vietą užima diskusijos apie tai, kaip suderinti lygias teises ir socialinių grupių skirtingumą (žr., pvz., Taylor 1994: 37–40). Žymūs daugiakultūriškumo teoretikai Willis Kymlicka ir Wayne'as Normanas pabrėžia, kad modernių demokratijų stabilumas ir kokybė tiesiogiai priklauso nuo to, kaip visuomenės piliečiai, priklausantys skirtingoms religinėms, kultūrinėms, socialinėms grupėms, geba kurti bendrą ir drauge dalyvauti politiniuose procesuose (Kymlicka, Norman 2010[2000]: 6). Mokslininkai kalba apie daugiakultūrę integraciją (angl. *multicultural integration*), kurią apibūdina kaip kūrimą tokios visuomenės, kurioje etnokultūriniai skirtumai yra atpažįstami ir toleruojami, kurioje skirtingos grupės reprezentuojamos skirtingose institucijose ir yra atpažįstamos bei pripažįstamos (Kymlicka, Norman 2010[2000]: 14). Pavyzdžiui, W. Kymlickos ir W. Normano teigimu, tam tikrų teisių suteikimas mažumų grupėms padeda kurti solidarumą su platesne visuomene, o ne, priešingai, griaua solidarumą (Kymlicka, Norman 2010[2000]: 37). Šios išvalgos yra svarbios analizuojant Pietryčių Lietuvoje vykstančius procesus ir tarpetninius santykius.

Daugiakultūriškumo perspektyvos kritikai teigia, jog ši sąvoka dažnai vartojama ideologiniais, politinio korektiškumo tikslais, tačiau realios problemos nesprenžiamos (Prato 2009b: 2). Kritinio daugiakultūriškumo (angl. *critical multiculturalism*) (sąvoka Turner 1994, cit. iš Prato 2009b: 2) atstovai teigia, jog dėl šių aspektų daugiakultūriškumo samprata tapo tiesiog „radicalia politinio korektiškumo forma“ (Prato 2009b: 2). Kai kurie mokslininkai kaip alternatyvą siūlo tarpkultūriškumo (angl. *interculturalism*) sąvoką (Lentin 2005, cit. iš Meer, Modood 2012). Teigiama, kad tarpkultūriškumo sąvoka implikuoja sąveiką ir dialogą tarp skirtingų grupių, kad ji nesuponuoja visuomenės kaip sudarytos iš atskirų uždaru grupių sampratos (Meer, Modood 2012: 177).

Daugiakultūriškumo sąvoka taikoma skirtingoms sritims, viena iš svarbiausių – švietimo sritis (Banks 2004; Banks 2008; Castro, Field, Bauml, Morowski 2012; McCreery 2004; kt.). Kita vertus, kalbant apie konkrečias visuomenės gyvenimo sritis, termino „daugiakultūriškumas“ vartojimas kelia tam tikrus iššūkius. Mokslininkai teigia, jog dėl skirtingų visuomenių raidos istorijų švietimo kontekste Vakarų Europoje vartojamas terminas „tarpkultūrinis švietimas / ugdymas“, o tuo tarpu JAV – „daugiakultūrinis švietimas / ugdymas“ (Saugėnienė, Jakavičius 2000: 56–57). Šiame straipsnyje, siekiant išvengti tam tikros painiavos, kalbant apie platesnės bendruomenės kontekstą ir apie kai kuriuos mokyklų bendruomenių bruožus, bus vartojamas daugiakultūriškumo terminas.

Etninės mažumos ir daugumos kalbų santykis ir etninės mažumos grupės kalbos teisės – svarbus diskusijų objektas kuriant daugiakultūriškumo principais grindžiamą visuomenę (May 2000; May 2003; May 2012). Mokslininkai sutaria, kad kalba yra svarbus etninės priklausomybės ženklas, tačiau taip pat ir nebūti-

nas, nes tapatintis su etnine grupe galima ir nemokant grupės kalbos (May 2003: 96–99). Kartu kalba gali tapti svarbi kuriant regiono tapatumą, brėžiant ribas ir tuomet etniškumas, lokalumas ir identitetas yra glaudžiai susiję (May 2011). Šiame straipsnyje kalbai kaip kasdienio komunikavimo priemonei bei svarbiai daugiakultūriškumo dimensijai bus skiriamas pagrindinis dėmesys. Bus analizuojama, kaip kalba(os) pasitelkiama kasdieniuose vietos gyventojų komunikavimo kontekstuose ir ką skirtingos strategijos atskleidžia apie tarpetninius santykius ir tarpusavio sugyvenimą daugiaetniniame regione.

Šiame straipsnyje bus interpretuojamos regiono gyventojų kasdienės praktikos, kuomet kalba (lietuvių, lenkų, rusų) pasitelkiama konstruojant ar kvestionuojant ribas tarp skirtingų etninių ir socialinių grupių. XX a. antroje pusėje garsus norvegų antropologas Frederikas Barthas teigė, jog mokslininkams svarbu tyrinėti tai, kaip brėžiamos ir palaikomos ribos tarp socialinių grupių. Autorius teigia, jog ne kultūrinis turinys (religija, tradicijos ir pan.), o kaip tik ribų konstravimas ir tampa svarbiausiu tyrimo objektu analizuojant etninių grupių identitetą ir mobilizaciją (Barth 1969). Manychiau, jog ši ribų konstravimo analizės prieiga yra svarbi interpretuojant, kaip tirtose vietovėse *kalba* pasitelkiama brėžiant ribas tarp socialinių grupių, t. y. įtraukiant ar atskiriant pašnekovą(us) tam tikrose situacijose. Viena ar kita kalba bendravimui pasirenkama inertiškai arba sąmoningai. Kalba kasdieniu bendravimo lygmeniu pasitelkiama kaip būdas įtraukti ar atskirti pašnekovus, t. y. nubrėžti ribą tarp *savo* ir *svetimo* (Barth 1969). Įtraukimo/atskyrimo strategijos kalbant viena ar kita vietos kalba gali būti pasitelkiamos tiek bendraujant šeimoje, giminėje, tiek platesnėje bendruomenėje.

Sociologė Vida Beresnevičiūtė, remdamasi P. Bourdieu, W. Kymlicka ir kitų mokslininkų teorijomis, pabrėžia socialinį kalbos vartojimo aspektą (Beresnevičiūtė 2005), kuris yra svarbus ir šiame straipsnyje. Mokslininkė teigia, jog kalba pasitelkiama simboliniams hierarchiniams santykiams tarp etninių grupių išreikšti ir įtvirtinti, kalba yra socialinis kapitalas konkuruojant darbo rinkoje ir kitose visuomenės srityse (Beresnevičiūtė 2005). Lietuvos etninių mažumų grupių kalbos pasirinkimo ir vartojimo, gimtosios kalbos ir identiteto klausimai gana detalai tyrinėti Lietuvos mokslininkų (žr. Ramonienė 2010a; Ramonienė 2013; kt.). Mokslininkai analizuoja kalbinę Lietuvos miestų gyventojų kompoziciją (Gudavičienė 2010; Ramonienė 2010b; Vilkienė 2010; kt.), etninių mažumų grupių kalbines nuostatas (Brazauskienė 2010; Brazauskienė 2013; Geben 2010; Geben 2013; Hogan-Brun, Ramonienė 2005; Lichačiova 2010; kt.). Lietuvos ir užsienio mokslininkai tiria lenkų etninės grupės identitetą Rytų ir Pietryčių Lietuvoje (Daukšas 2008; Daukšas 2012; Daukšas 2014a; Daukšas 2014b; Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kacevičius, Visockaitė 2014; Korzeniewska 2013; kt.), o tam tikri šio identiteto elementai (kalba, santykiai su kitomis etninėmis grupėmis) yra aktualūs ir gvildenant daugiakultūriškumo situaciją

regione. Istorikai, kalbininkai, etnologai įvairiais aspektais analizavo demografinius, etninius procesus Rytų ir Pietryčių Lietuvoje (Garšva, Grumadienė 1993; Kalnius 1998; Milius ir kt. 1992; Stravinskienė 2006; 2010; 2011a; 2011b; 2012; Zinkevičius 1993; kt.).

Diskusijos daugiakultūriškumo klausimais nėra naujos Lietuvos akademinėje bendruomenėje. Publikuota apžvalginių teorinių tekstų, skirtų daugiakultūriškumo (multikultūralizmo) sąvokos raidai ir problematikai (Bartochevis 2013; Kuzmickas 2010; Leončikas 2007; kt.), aptariama sąvokos vertimo į lietuvių kalbą įvairovė (multikultūriškumas, daugiakultūriškumas) ir problematika (Šilėnienė, Magienė 2012), analizuojama daugiakultūriškumo raiška ir iššūkiai ugdymo srityje (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010; Saugėnienė, Jakavičius 2000; Saugėnienė 2003; kt.). Tadas Tamošiūnas analizavo iššūkius mokyklai įvairiatautėje aplinkoje ir kritiškai aptarė Vakarų Europoje įsitvirtinusias multikultūralizmo, kultūrinio pliuralizmo sąvokas bei jų taikomumą Lietuvos kontekstui (Tamošiūnas 2000). Kalbėdamas apie Lietuvos kontekstą T. Tamošiūnas kvestionavo multikultūriškumo sąvokos adekvatumą Lietuvos kontekstui, nes šią sąvoką pirmiausia siejo su imigracijos procesais, taip pat išvelgė Lietuvos visuomenei ir jos istorijai būdingų bruožų, kurie, autoriaus nuomone, neleidžia multikultūriškumo sąvokos taikyti mūsų visuomenės apibūdinimui (Tamošiūnas 2000: 44). Nijolė Saugėnienė, priešingai, analizuodama Lietuvos tautinių mažumų švietimo situaciją skirtingais istoriniais laikotarpiais, pasitelkė multikultūriškumo sąvoką (Saugėnienė 2003).

Šiam straipsniui savo problematika ir tematika artima Lietuvos sociologų tyrimo Vilniaus rajone analizė (Balžekienė, Lapienienė, Merkys, Telešienė 2008). Mokslininkai etnocentrizmą ir tautinę nesantaiką įvardijo kaip pagrindines kliūtis daugiakalbiam ir daugiakultūriam ugdymui Vilniaus rajone (Balžekienė, Lapienienė, Merkys, Telešienė 2008). 2006–2007 m. mokslininkų atliktas tyrimas atskleidė, kad nors Vilniaus rajone yra tokios prielaidos daugiakultūriam ir daugiakalbiam ugdymui kaip daugiaetninė gyventojų kompozicija, gebėjimas kalbėti keliomis vietos kalbomis, ugdymas įvairiomis kalbomis, tačiau autoriai įvardija ir tokias kliūtis kaip neigiamos nuostatos kai kurių kalbų atžvilgiu, taip pat kai kurioms vietos institucijoms bei visuomeninėms organizacijoms būdingas etnocentrizmas ir tautinė netolerancija, tam tikros įtampos tarp vietos lietuvių ir lenkų bendruomenių (Balžekienė, Lapienienė, Merkys, Telešienė 2008). Daugelį autorių išvalgų patvirtino ir mūsų atliktas tyrimas, tad manytume, jog šios įtampos yra nesprenžiamos valstybiniu ir lokaliu lygmeniu, tapo užkonservuotos ir įsisenėjusios.

Toliau straipsnyje aptariama, kokį vaidmenį šiame regione vaidina *kalba(os)* tiek kuriant bendrumą, tiek jį griauinant / kvestionuojant, koks *kalbos* vaidmuo

vietos mokyklų bendruomenėse, siekiant visų bendruomenės narių įtraukties ir dalyvavimo. Autorė teigia, jog regione kasdienio vietos žmonių bendravimo, švietimo srityse galima užčiuopti tiek savitarpio tolerancijos, pagarbos „kitokiam“, tarpkultūrinio bendradarbiavimo tendencijas, tiek įsisenėjusias tarpetnines įtampas.

Daugiakalbiškumas kaip regioninio tapatumo elementas

Atlikto sociologinio kokybinio tyrimo metu dauguma informantų teigė mokantys lenkų, lietuvių, rusų kalbas ir vartojantys jas kasdieniame bendravime. Skirtinguose Lietuvos miestuose atliktas kalbininkų tyrimas taip pat atskleidžia, kad Lietuvos lenkai moka lietuvių, rusų, lenkų kalbas ir šias žinias vertina pozityviai (Geben 2013: 224), kasdieniame gyvenime Lietuvos rusai vartoja ne tik gimtąją, bet ir lietuvių kalbą (Brazauskienė 2010), etniškai mišriuose regionuose etninių mažumų grupių nariai skirtinguose kontekstuose vartoja skirtingas kalbas (Hogan-Brun, Ramonienė 2005). Kalbos vartojimo aspektu svarbus yra 2013–2014 m. Vilniuje, Vilniaus rajone ir Šalčininkų rajone sociologų grupės atliktas lenkų identiteto Lietuvoje kiekybinis tyrimas (Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kacevičius, Visockaitė 2014). Tyrimas atskleidė, kad tirtame regione 50,1 proc. respondentų namuose kalba tik lenkiškai (Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kacevičius, Visockaitė 2014: 84). Tačiau mokslininkai pastebi, jog Šalčininkų rajone tik apie 30 proc. respondentų namuose kalba tik lenkiškai ir čia populiareesnė daugiakalbystė (Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kacevičius, Visockaitė 2014: 85). Dauguma šiame straipsnyje aptariamame kokybiniame tyrime dalyvavusių informantų Pietryčių Lietuvos regiono daugiakalbiškumą matė kaip specifinį šio regiono bruožą, kuris yra svarbus konstruojant regioninį tapatumą. Dėl kasdienėse situacijose vartojamų kelių kalbų, galimybės laisvai bendrauti lenkų, rusų ar „maišyta“ kalba, dauguma ne lietuvių kilmės informantų apibūdino platesnį regioną ir savo gyvenamąsias vietas kaip „savas“, kur jautiesi „kaip namuose“.

Informantai pabrėždavo, kad jų gyvenamoji vietovė ir platesnis regionas (dažnai buvo kalbama apie Šalčininkų rajoną, Vilniaus rajoną) yra daugiatautis, daugiakultūris, daugiakalbis, ir tai buvo vertinama kaip neabejotinas plusas. Daugelis ne lietuvių kilmės informantų taip pat teigė, jog valstybės politikos požiūris į šį regioną ar specifinius jo rajonus (minimas Šalčininkų rajonas) yra iš dalies nenuoseklus. Teigiama, kad oficialiojoje retorikoje pripažįstamas ir pabrėžiamas šio regiono daugiakalbiškumas, etninė įvairovė ir tai apibūdinama kaip privalumas, tačiau kartu šis regionas ir jo gyventojai dažnai konstruojami kaip „kitokie“, kaip skirtingi nuo bendro Lietuvos konteksto ir keliantys tam tikrus iššūkius politikams. Pavyzdžiui, vidurinės kartos lenkė teigė:

Ne, tai kai politikai atvažiuoja ar atvyksta pas mus ir buvęs užsienio reikalų ministras, kai [...] lankėsi mūsų savivaldybėj, tai pasakė, kad mes esame čia tok-sai perlas... valstybėj. Ir... daug kas atvažiuoja ir sako, o tai čia toksai, daugiakal-bystė tokia, čia toksai momentas yra labai įdomus, kad čia reikia tirti, čia reikia žiūrėt, kaip čia, kaip čia viskas yra [...]. Bet vietoj to vėl... formuojasi kažkokia visai kitokia nuomonė, ir ten visi pradeda, tai kaip **jūs** [turima galvoje Šalčinin-kų ir platesnio regiono gyventojai] tarpusavy ten kalbate, kaip **jūs** ten visokios, visoki – visokiausi gandai. Ir tavo pažįstami irgi kažkaip žiūri tada ir nesupran-ta, tai kas ten vyksta, tai kodėl jūs prieš. **Mes** nei prieš Lietuvos, **mes** nei prieš kalbos, mes, mes tiesiog esame tokie patys Lietuvos piliečiai kaip ir visi, nu, tik kad, nu, mažuma, nu, tautinė mažuma, ir viskas, dėl kalbos (Šalčininkai, 8 inter-viu, moteris, lenkė, žodžiai paryškinti autorės, interviu lietuvių kalba).

Informantė daro aiškų skyrimą tarp „mes“ (regiono gyventojai, daugiakal-biai) ir „kiti“ (kitų Lietuvos regionų gyventojai, politikai, kurie, jos nuomone, dažnai demonstruoja neigiamą požiūrį į Pietryčių Lietuvos regioną). Tiek cituo-tame, tiek kituose interviu dažniausiai būdavo pabrėžiama, kad daugiakalbys-tė ir tai, jog lietuvių kalba nėra pagrindinė vietos žmonių bendravimo kalba, nereiškia, kad rajono žmonės nesitapatina su Lietuvos valstybe ar kad nesijau-čia Lietuvos piliečiais. Priešingai, daugiakalbystė buvo matoma kaip tam tikras rajono (šiuo atveju – Šalčininkų rajono) specifiškumas, kurį reikėtų matyti kaip pliusą: kelių kalbų mokėjimas buvo traktuojamas kaip privalumas integruojantis į darbo rinką ir prisitaikant prie įvairių kontekstų.

Informantų teigimu, vietos gyventojai siekia išmokti svarbiausias regione vartojamas kalbas, kad galėtų sėkmingai komunikuoti tarpusavyje, tad mano-ma, jog regiono gyventojams būtinas visų pagrindinių vietos kalbų mokėjimas. Pavyzdžiui, trisdešimtmetė informantė save apibūdino kaip lietuvę. Informantės tėvas lietuvis, o mama lenkė, tad jos tėvų šeimoje buvo vartojamos rusų, lenkų ir lietuvių kalbos. Informantė juokauja, kad, žvelgiant iš tėvo giminių lietuvių pozicijos, toks kelių kalbų vartojimas šeimoje atrodė ganėtinai keistai. Ši infor-mantė sukūrė šeimą ir apsigyveno Eišiškėse, kur gyvena didelis procentas lenkų tautybės gyventojų, tad ji savo vaikus nutarė leisti į mokyklą lenkų ugdomąja kalba. Informantės teigimu, tai leis jiems išmokti lenkų kalbą ir įgalins visavertį bendravimą su kitais vietos gyventojais:

Nu aš, pavyzdžiui, čia, Eišiškėse, gyvenu jau trylika metų [...], bet mano vyras tai iš Varėnos, tai aišku, ta kalba jau... Nu, mano tėvas, pavyzdžiui, buvo lietuvis, o mama lenkė, ir pas mus šeimoje visada tos kalbos – ir rusų, ir lenkų, ir lietuvių – visada buvo [...]. Gyvendama Eišiškėse aš supratau, kad, pavyzdžiui, jeigu vaikus leisiu į (mokyklą) lietuvių kalba, ar nepadarysiu tokios klaidos, kad mano vaikai nemokės bendrauti rusiškai, lenkiškai, o ta lietuvių kalba tikrai liks [...] (Eišiškės, 17 interviu, pradinių klasių mokinio mama, kuri save pristatė kaip lietuvę, interviu lietuvių kalba).

Šis pavyzdys leidžia teigti, kad vietos gyventojai suvokia, jog kelių vietos kalbų mokėjimas yra matomas ne tik kaip privalumas, tačiau ir kaip būtinybė siekiant sėkmingai integruotis į vietos bendruomenę. Daugiakalbiškumas atsiškleidžia keliais lygmenimis: šeimos, platesniu – giminės, bendruomenės. Interviu metu dažnai buvo teigiama, kad su šeimos nariais bendraujama skirtingomis kalbomis (palyginimui žr. Geben 2013: 227). Pavyzdžiui, keturiasdešimtmetė informantė Šalčininkuose pasakoja, kad jos mama – lietuvė, tėtis – baltarusis, ji pati lankė mokyklą lietuvių kalba, šeimoje kalbėdavo dviem kalbomis: su tėčiu – rusų kalba, o su mama – lietuvių:

Na kaip, na, augau aš, darželį lankiau lietuvišką, paskui mokyklą irgi lankiau lietuvišką, o šeimoje, pavyzdžiui, šnekėjom su tėčiu rusų kalba, su mama šnekėjau lietuvių kalba. O jeigu būdavo bendras pokalbis, tai, aišku, būdavo rusų kalba pokalbis, nes tėvelis, tėtis jis suprasedavo tą lietuvių kalbą, bet jam buvo sunku šnekėti. Na, jis gal ir gėdinosi paskui, [...] žinot, kai galūnės yra, šneka, kalbi kalbi, ir ne taip ta galūnė kirčiuojama, ar žodis, ar galūnė taip suvalgoma, tai jis bijojo, kažkaip jam būdavo, na, kažkaip nejauku. Tai mes stengėmės šnekėti rusų kalba, bet jis gerai suprasedavo, kai mes su mama lietuviškai šnekam. (...) (Šalčininkai, 43 interviu, moteris, vidurinė karta, save apibūdino kaip lietuvę, interviu lietuvių kalba).

Ši interviu citata atskleidžia, kad skiriasi kalbos mokėjimo / supratimo lygis, t. y. kalbą galima suprasti, tačiau neturėti kalbėjimo įgūdžių. Nepakankamas kalbos mokėjimas kartais suprantamas kaip tam tikra stigma, kuomet varžomasi kalbėti kuria nors kalba viešai manant, kad trūksta įgūdžių, kalbama netaisyklingai.

Regiono gyventojų daugiakalbiškumas atsiskleidžia ir tuo, kad konstruojant sakinių dažnu atveju pasitelkiami kelių kalbų žodžiai, t. y. pagrindinės vietos kalbos persipyna tarpusavyje. Toks kelių kalbų žodyno vartojimas dažnai buvo minimas pasakojimuose apie tai, kaip vaikai išmoka vieną ar kitą vietos žmonių kalbą. Tačiau bendraujant vietos turguose šis bruožas tampa akivaizdus. Tokia kalbėjimo strategija dažnai būna ir tam tikra išeitis situacijose, kai pritrūkstama kurios nors kalbos žinių ir pašnekovai skolinasi žodžius iš gimtosios ar geriau mokamos kalbos.

Kalbėdami apie regiono daugiakalbiškumą informantai kalbėdavo ir apie viešųjų užrašų kalbos klausimus, kurie paskutiniaisiais metais gana plačiai diskutuojami viešojoje erdvėje. Didelės dalies informantų teigimu, šie klausimai vis dėlto yra užaštrinami, politizuoti ir kelia nereikalingas įtampas bendruomenėje. Šie klausimai buvo informantų aptariami šiose vietovėse: Šalčininkuose, Pabradoje, Eišiškėse. Pavyzdžiui, vidurinės kartos vyras, lenkas, pasakoja apie tam tikrą strategiją, kuri, jo teigimu, leido ant paminklo Adomui Mickevičiui Šalčininkuose užrašyti poeto pavardę lenkų kalba:

[...] A šita, o Lietuvoj, tai Vilniuj, paminklas Adam Mickiewicz, jau grynas lietuvis Adomas Mickevičius, o Šalčininkuose – Adam Mickiewicz. O leido kodėl?

Todėl, kad jie nuskanavo jo parašą – Adam Mickiewicz, ir būtent tokia... Tik tai tai leido, kitaip būtų Adomas Mickevičius. [...] Nu jeigu jis buvo Adam Mickiewicz, jis nebuvo Adomu Mickevičiu niekada. Kam čia sulietuvint tas. [...] (Šalčininkai, 37 interviu, vyras, lenkas, vidurinė karta, interviu lietuvių kalba).

Ši citata atskleidžia, jog žinomo poeto pavardės rašymas lietuviškais rašmenimis ir jos sulietuvinimas informanto interpretuojamas kaip tam tikras spaudimas „iš viršaus“ arba „etninės daugumos“. Šiai kalbos politikai yra priešinamasi, ji traktuojama kaip neteisinga. Autorė neturi informacijos, ar interviu metu papasakota istorija pagrįsta faktais, tačiau šis ir daugelis kitų pavyzdžių atskleidžia dalies vietos gyventojų socialinę savijautą ir rodo, jog kalbos klausimai, valstybės vykdoma kalbos politika yra jautrūs dalykai. Kita vertus, 2013–2014 m. atliktas sociologinis kiekybinis tyrimas atskleidė, jog asmenvardžių ir vietovardžių rašyba nėra patys aktualiausi klausimai Šalčininkų rajono gyventojams (Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kacevičius, Visockaitė 2014: 88).

Apibendrinant galima teigti, jog vietos žmonės regiono daugiaetniškumą ir daugiakalbiškumą suvokia kaip neatsiejamą šio regiono bruožą ir kaip privalumą. Kalbų mokėjimas ir vartojimas skirtingose situacijose, sugebėjimas pokalbio metu vartoti kalbą, kuria kalbėtų visi situacijoje dalyvaujantys pašnekovai, leidžia šiam regionui ir šioms praktikoms apibūdinti vartoti daugiakultūriškumo terminą. Detaliau kai kurie kalbos(ų) vartojimo aspektai bus aptarti kituose skyreliuose.

Kalba kaip jungianti komunikacijos priemonė

Šiame skyrelyje bus teigiama, jog kalbos pasirinkimas kasdieniauose žmonių bendravimo kontekstuose dažnai tampa sąmoningu, strateginiu veiksniu siekiant tam tikrų tikslų. Interviu medžiaga, taip pat ir autorės pačios bendravimo su vietos žmonėmis patirtys leidžia teigti, kad bendravimo kalbos pasirinkimas yra svarbus jungimo, įtraukties instrumentas, įgalinantis demonstruoti toleranciją ir bendrystę. Gebėjimas komunikuoti pašnekovo kalba informantų buvo siejamas su pagarba, tolerancija. Dažnai bendrauja, jungiančia kalba kasdienėse situacijose tampa rusų kalba. Prieš prasidedant tyrimui mokslininkų grupėje buvo diskutuojama, ar pavyks susikalbėti su vietos gyventojais nemokant lenkų kalbos, ar kalbant lietuviškai vietos žmonės atsakys į klausimus. Tačiau žvalgybiniai vizitai parodė, kad rusų kalba bendrauja iš esmės visi vietos gyventojai ir ta kalba dažnai būna jungiančioji (žr. taip pat Geben 2013: 226), daugelis informantų, save priskiriančių vienai ar kitai etninei mažumai, puikiai kalbėjo lietuvių kalba. Šiuos teiginius patvirtina ir interviu duomenys:

Na, pavyzdžiui, aš, jei sutinku žmones ir žinau, kad mano kolega dirba lenkų mokykloje, lenkų gimnazijoje, galiu kalbėti su juo lenkų kalba. O jie,

atvirksčiai, stengiasi kalbėti rusų kalba. Aš sutinku, pavyzdžiui, pažįstamus iš **NN [gimnazija lietuvių ugdomąja kalba], aš kalbu lietuviškai, o jie atvirksčiai – rusiškai**. Na, aš manau, kad tai pagarba vienas kitam. Ir mes bendraujame, ir paskui automatiškai pradėdame kuria nors kalba kalbėti, nėra visiškai jokios problemos. Rusų kalba pas mus susikalbėtų visi. Na, aišku, pas mus ir seminarai vyksta, seminarai, aišku, **valstybine kalba**. Tai jau be skirtumo, ar tie seminarai NN gimnazijoje [gimnazija lenkų ugdomąja kalba], tai vis tiek bus **valstybine kalba** (7 interviu, moteris, vidurinė karta, pedagogė, interviu vyko rusų kalba, tačiau paryškintose vietose informantė kalbėjo lietuviškai).

Interviu citata atskleidžia ir tam tikrą nesąmoningą pašnekovų perėjimą nuo vienos kalbos prie kitos. Interviu vyko rusų kalba ir didžioji dalis citatos yra rusų kalba, tačiau informantei pradėjus kalbėti apie gimnaziją lietuvių kalba ar apie lietuvių kalbą kaip valstybinę, ji nesąmoningai pradėdavo kalbėti lietuviškai. Gebėjimas atsakyti pašnekovo kalba, pagarba pašnekovo gimtajai kalbai buvo pabrėžiama daugumoje interviu.

[...] Vat, nežinau, vat, galvoju, nu, vis tiek jūs Lietuvoj gyvenat, nu, jūs turite mokėt, jūsų čia kaip ir valstybinė, gal aš jau ir dabar taip mąstau, kad valstybinė kalba, jūs turit mokėt ir pasisveikint, ir pašnekėt, na, būna taip, kad... Bet, žinot, turiu, va, dabar tarp pažįstamų, kad yra toks dalykas, kad jie žinodami, kad aš lietuvis, taip, nors patys rusakalbiai, jie su manim lietuviškai pradeda šnekėti. Na, ir būna mūsų pokalbis, būna taip, lietuviškai lietuviškai, rusiškai, čia, žiūrėk, lietuviškai, čia vėl rusiškai (Šalčininkai, 43 interviu, moteris, lietuvis, vidurinė karta, interviu lietuvių kalba).

Žemiau pateiktoje citatoje informantas taip pat pabrėžia gebėjimą bendrauti skirtingomis kalbomis su skirtingos etninės priklausomybės gyventojais. Interviu metu informantas kūrybingai inkorporuoja posakius, citatas skirtingomis vietos kalbomis. Informantas taip pat pastebi, kad kalba gali būti pasitelkiama ne tik kaip būdas išreikšti pagarbą, bet ir įtampą eskaluoti:

Na, matot, jeigu paimsime iš vienos pusės, valstybės mastu, tai aš didžiulioji visuomet, kad esu lietuvis, kad seneliai, proseneliai buvo lietuviai. E, ir kiek man leidžia, aš tą bendrą kalbą savo, bendrinę dabartinę, taikau visur, kur bebūčiau, ar parduotuvėj. Bet jeigu užėinu į parduotuvę, žmogui sakau „laba diena“, o jisai man sako „dzień dobry“ [„laba diena“ lenkų k.], aš nesipriešinu jam, tegul jam „bėdzie dzień dobry“. Aš nieko neturiu prieš. Jeigu jis į tave „podobą się lepiej сказать „здравствуйте“, пусть будет „здравствуйте“ [„laba diena“ rusų k.], man neturi reikšmės, svarbu, kad žmogus būtų žmogumi. Ir antras dalykas, kad ne, nekirsintų vienas prieš kitą. [...] (1 interviu, Eišiškės, vyras, lietuvis, vyriausia karta).

Tad tirtose vietovėse informantai daugiakalbiškumą, daugiaetninę gyventojų kompoziciją siejo su regiono specifiškumu. Kartu vietos komunikacijai vartojamos kalbos (lenkų, lietuvių, rusų) skirtingose situacijose pasitelkiamos

kaip pašnekovus jungianti priemonė. Kalbos pasirinkimas gali priklausyti nuo numanomos pašnekovo gimtosios kalbos arba kalba pasirenkama intertiškai. Daugelis informantų rusų kalbą įvardijo kaip jungiančią ir įgalinančią komunikaciją tarp skirtingų pašnekovų kasdienėse situacijose. Manytume, jog šis rusų kalbos vaidmuo išlikęs nuo sovietmenčio, kuomet, mokslininkų teigimu, vyko sparti regiono gyventojų rusifikacija (Kalnius 1998; Saugėnienė 2003; kt.).

Kalba kaip skirianti komunikacijos priemonė: kalbos (ne)vartojimo aspektai

Lietuvių etninė grupė daugelyje vietovių, kur buvo atliktas tyrimas (Šalčininkai, Eišiškės, Pabradė) yra etninė mažuma, nors valstybėje – etninė dauguma. Todėl lietuvių kilmės informantams lietuvių kalbos (ne)vartojimo klausimai buvo ypač jautri tema. Pavyzdžiui, net keli informantai šiose vietovėse minėjo, kad lietuvių čia yra nedaug, visi vieni kitus pažįsta, todėl vien išgirdus lietuviškai kalbantis nepažįstamus žmones galima atpažinti atvykėlius. Šie pasisakymai atskleidžia tam tikrą etninės mažumos savijautą. Kalba interviu metu buvo siejama su identitetu ir valstybinės kalbos vartojimo klausimai buvo svarbūs pabrėžiant lojalumą Lietuvos valstybei.

Regiono miestelių parduotuvėse ar kitose viešosiose vietose neteko susidurti su situacija, kada bendravimas viena ar kita kalba (lietuvių) tapo įtampos ar priešpriešos šaltiniu, t. y. paprastai šio straipsnio autorę suprasdavo ir atsakydavo lietuviškai, taip pat ir autorė stengdavosi prisitaikyti prie situacijos ir su vyresnio amžiaus žmonėmis kalbėdavo rusų kalba. Tačiau lietuvių kilmės informantai ne kartą minėjo situacijas, kuomet į Šalčininkus, Eišiškes ar Pabradę iš kitų Lietuvos vietų atvykę giminaičiai išreikšdavo nepasitenkinimą dėl lenkų ar rusų kalbų dominavimo vietos žmonių bendravime. Tokiais atvejais kalba (lietuvių) būdavo tapatinama su Lietuvos valstybe, su valstybės ribomis ir tai, jog lietuvių kalba akivaizdžiai nebuvo dominuojanti vietos žmonių gyvenime, buvo traktuojama kaip lojalumo valstybei stoka. Kalbos pasirinkimas susijęs ir su etninės tapatybės palaikymu / jausena, ribų tarp etninių grupių brėžimu (apie etniškumą ir ribų konstravimą žr. Barth 1969). Kalba susijusi ir su tam tikru vienos ar kitos etninės grupės simboliniu dominavimu ir jo raiška (Beresnevičiūtė 2005). Lietuvių kalbos vartojimas lietuvių ir kai kurių ne lietuvių kilmės informantų buvo pasitelkiamas strategiškai, pabrėžiant lietuvių kalbos kaip valstybinės statusą. Kita vertus, pabrėžtinai nekalbėjimas etninės mažumos grupės kalba buvo ne lietuvių kilmės informantų traktuojamas kaip keliantis įtampas ir nepagarba „kitam“. Tam tikras tarpetnines įtampas atskleidė ir grupės sociologų Vilniuje, Vilniaus rajone ir Šalčininkų rajone 2013–2014 m. atliktas kiekybinis lenkų identiteto Lietuvoje tyrimas (Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kacevičius,

Visockaitė 2014). Mokslininkai teigia, kad „47 proc. respondentų lietuvių ir lenkų santykius laiko vidutiniškais, 26,5 proc. – gerais ir tik 17,3 proc. – blogais“ (Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kacevičius, Visockaitė 2014: 111). Svarbi ir intriguojanti šių mokslininkų išvalga, kad būtent Šalčininkų rajone lietuvių ir lenkų santykiai vertinami palankiausiai (Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kacevičius, Visockaitė 2014: 112, 115).

Informantų komentarai atskleidžia, kad vietos žmonės yra jautrūs kalbos (ne)vartojimui tais atvejais, kuomet vienos ar kitos kalbos neavartojimas yra sąmoningas, pabrėžtinis ir galimai susijęs su tarpetniniais santykiais, tam tikromis įtampomis:

Taip, pas mane NN [darbovietėje] būna tikrai vienas kitas asmuo, kuris bendrauja tikrai lietuviškai ir su juo galiu bendrauti tikrai lietuviškai, aš žinau, kad jisai bendrauja tikrai lietuviškai. Nors neseniai sužinojau, kad jie moka labai gerai bendrauti ir lenkiškai [ironiškai juokiasi] (17 interviu, Eišiškės, moteris, vidurinė karta, lietuvė, kurios vyras lenkas, interviu lietuvių kalba).

Kalba įtraukčiai / atskirčiai gali būti pasitelkiama ne tik bendruomenės, bet ir šeimos ar giminės lygmeniu. Pavyzdžiui, informantė apibūdino save ir savo šeimą kaip gilią šaknis vietovėje turinčią lenkų šeimą ir pasakoja apie tam tikras įtampas šeimoje, kilusias po to, kai jos brolis vedė lietuvaitę iš kito rajono. Informantė pasakoja, kaip lenkų kalbos (ne)vartojimas šeimos švenčių metu bendraujant tarpusavyje kelia tam tikras įtampas:

[...] Mhm, aš taip galvoju, nes jie, nu, va, mano mamai šešiasdešimt beveik metų – jai sunku lietuviškai bendrauti. Ji supranta, bet jai pasakyti kažkaip, nu, nežinau, nu, sunku pasakyti, tai gal, kaip pasakiau, dėl mamos tu [kreipiasi į brolio žmoną], galbūt pritark jai, pabandyk lenkiškai, gal rusiškai; nenori, kad lenkiškai – rusiškai. O ji sako: „Jeigu mamytė nori, tegul su manim bendrauja lietuviškai, o aš nenoriu.“ Ir viskas. [...] Tai va, buvo šeštadienį. Atvažiavo, čia pirtis, į pirtį pasėdėti, pabendrauti. Nu, ji [brolio žmona] sėdi kaip atstumtoji, nes mes visi ten juokaujame lenkiškai, rusiškai ten, kažkokį kitas anekdotą pasako, o ji sėdi kaip, nu, nežinau, kaip, pasakyčiau, kurčia, nes negali atsakyti – ji mūsų nesupranta ir nenori. Gal supranta, bet nenori atsakyti. Mintyse gal ji supranta mūsų, ką mes šnekame, bet atsakyti nenori. Jeigu paklausi lietuviškai – atsakys. (Eišiškės, 17 interviu, moteris, lenkė, vidurinė karta, interviu lietuvių kalba).

Tad kalba gali būti pasitelkiama konstruoti ribas tarp socialinių ir etninių grupių (Barth 1969) tiek jungiant / įtraukiant, tiek atskiriant pašnekovą. Nors dažnai buvo teigiama, kad žmonės prisitaikę, moka įvairias kalbas ir nekyla problemų, tačiau kalbos klausimas interviu istorijose iškyla kaip jautrus. Empiriniai duomenys atskleidžia, kad vietos žmonių gebėjimas kalbėti skirtingomis kalbomis (lietuvių, lenkų, rusų), bendravimo kalbos pasirinkimas siekiant įtraukti pašnekovą(ę) ar išreiškiant pagarbą leidžia apibūdinti šias praktikas kaip būdingas daugiakultūriams kontekstams. Tačiau sykiu duomenys atskleidžia

įsisenėjusias įtampas ir tai, jog tam tikrose situacijose *kalba* gali tapti ne tolerancijos, pagarbos ir įtraukties instrumentu, o, priešingai, įtampos ir tarpetninių įtampų pretekstu ir priemone. V. Beresnevičiūtės teigimu, „kalba kaip socialinės sąveikos instrumentas suponuoja simbolinius galios santykius bei diskursą, kuriais grindžiamas vienos kalbos dominavimas“ (Beresnevičiūtė 2005: 124), tačiau Pietryčių Lietuvos regiono kai kuriose vietovėse lietuvių kalbos nedominavimas kasdieniame gyventojų bendravime buvo akivaizdus, o tai kėlė tam tikras tarpetnines įtampas.

Kalba ir etniškumas mokyklų bendruomenėse

2011 m. kovo 17 d. Lietuvos Seimas priėmė Švietimo įstatymo pataisas, kurios numatė didinti lietuvių kalbos dalyko valandų skaičių tautinių mažumų pradinėse ir pagrindinėse mokyklose, didinti lietuviškai dėstomų dalykų skaičių, suvienodinti lietuvių kalbos ir literatūros programas visų mokyklų paskutinėse klasėse ir įvesti vienodą baigiamąjį lietuvių kalbos egzaminą visose Lietuvos mokyklose (Vaicekauskienė 2011: 1). Šie pokyčiai buvo aiškinami poreikiu, kad etninių mažumų grupių nariai turi turėti lygiavertes galimybes siekti aukštesnio išsilavinimo ir sėkmingai tapti integralia visuomenės dalimi (Vaicekauskienė 2011: 1). Tyrimo Pietryčių Lietuvoje metu informantai dažnai kalbėdavo apie šias įstatymo pataisas. Požiūris į šias įstatymo pataisas atskleidžia skirtingas perspektyvas dėl to, kaip (ar) suderinama etninės tapatybės išlaikymas ir lygiavertčio dalyvavimo Lietuvos visuomenės gyvenime galimybės (plačiau tyrimo rezultatus apie mokyklos gimtąją ar valstybinę kalbą pasirinkimo strategijas žr. Šliavaitė 2015).

Vietovėse, kur buvo atliktas tyrimas, veikia mokyklos arba klasės skirtingomis ugdomosiomis kalbomis ir vietos žmonėms yra galimybė pasirinkti mokyklą gimtąją ar kita ugdomąją kalbą. Galimybė pasirinkti ugdymą atsižvelgiant į ugdomąją kalbą, ugdymo organizavimas įvairiomis kalbomis mokslininkų vertinamas kaip vienas iš svarbių daugiakultūriškumo aspektų (Saugėnienė 2003; Balžekienė, Lapienienė, Merkys, Telešienė 2008). Interviu metu pedagogai, mokyklų administracijos nariai pabrėždavo, kad mokyklas skirtingomis ugdomosiomis kalbomis lanko vaikai iš etniškai, kalbiškai skirtingų šeimų, išpažįstantys skirtingas religijas, tad interviu metu dažnai vartotos sąvokos „lietuvių mokykla“ (rus. *литовская школа*), „rusų mokykla“ (rus. *русская школа*) ar „lenkų mokykla“ (rus. *польская школа*) iš tiesų neatitinka tikrovės ir tėra tik žodžių žaismas (žr. taip pat Leončikas 2007; Saugėnienė 2003; Tamošiūnas 2000; etc). Tad mokyklos bendruomenėse dalyvauja vaikai ir mokytojai iš skirtingų etninių, kalbinių grupių. Nijolė Saugėnienė ir Vytautas Jakavičius analizuoja, kodėl etninių mažumų nariai parenka savo vaikams mokyklas lietuvių ugdomąją kalbą ir ar lietuviška

mokykla pasirengusi multikultūriškumo iššūkiams. Mokslininkai daro išvadą, kad „šiuolaikinė lietuviškoji mokykla nepasirengusi pripažinti multikultūriškumo“ (Saugėnienė, Jakavičius 2000: 60). Nijolė Saugėnienė monografijoje, skirtoje tautinių mažumų švietimo klausimams, teigia, kad „svarbiausioji tiek tautinių mažumų švietimo bendrojoje, tiek atskirose mokyklose problema, regis, lieka kultūrinio pliuralizmo sąveikos tarp tautinės daugumos ir mažumų sukūrimas ir multikultūrinės visuomenės nario ugdymas“ (Saugėnienė 2003: 157). Kalbos klausimai tirtų vietovių mokyklų bendruomenėse ir tarpetniniai santykiai galėtų būti tarsi tam tikras mikrokontekstas, kuris padėtų geriau suvokti kalbos vaidmenį tarpusavio bendravime.

Kadangi tirtose vietovėse mokyklas viena ar kita ugdomąja kalba lanko vaikai iš skirtingos kalbinės, etninės, socialinės aplinkos, akivaizdu, kad pedagogams kyla tam tikrų iššūkių, kaip vienos ar kitos mokyklos bendruomenę padaryti priimtina visiems mokiniams (žr. taip pat Tamošiūnas 2000; Saugėnienė 2003). Mokyklose skirtingomis ugdomosiomis kalbomis puoselėjama tam tikra etninė kultūra (lietuvių, lenkų, rusų), tačiau interviu pedagogai teigė, kad siekiama į šias veiklas įtraukti įvairių etninių grupių vaikus, atsižvelgiama į skirtingas vaikų etnines tapatybes. Interviu metu buvo teigiama, kad pažymimos šventės tiek pagal katalikų, tiek pagal stačiatikių kalendorių. Mokyklų administracijos atstovai, pedagogai interviu metu teigė, jog mokyklos bendruomenėje atsižvelgiama į mokinių etniškumą, prireikus stengiamasi padėti jiems adaptuotis naujoje aplinkoje. Šie teiginiai leistų teigti, kad mokyklų pedagogai siekia mokyklos aplinką padaryti „sava“ skirtingų etninių grupių vaikams. Interviu metu informantai minėjo tam tikrus vietos mokyklų projektus, kuriuose dalyvavo mokyklos skirtingomis ugdomosiomis kalbomis. Taigi mokyklų administracijos atstovai, pedagogai pripažino mokinių sociokultūrinę įvairovę ir siekė įvairias būdais reaguoti į kylančius iššūkius.

Tačiau interviu medžiaga atskleidžia, kad mokyklos ugdomoji kalba svarbi informantams apibūdinant mokyklos pasirinkimo priežastis arba darant skirtį tarp „mes“ – „jie“, „savas“ – „svetimas“ (palyginimui žr. Balžekienė, Lapienienė, Merkys, Telešienė 2008: 159–160). Interviu metu buvo minimos tam tikros nuoskaudos ir įtampos dėl, informantų nuomone, skirtingo palaikymo (valstybės arba savivaldos lygmeniu) mokyklų skirtingomis ugdomosiomis kalbomis, kai kuriais atvejais – dėl numanomo nenoro bendradarbiauti ar švęsti bendras šventes. Pavyzdžiui, vienoje iš tirtų vietovių interviu metu mokyklos lietuvių ugdomąja kalba bendruomenės narys teigia, kad, jo nuomone, vietos savivaldybės lygmeniu į mokyklos lietuvių ugdomąją kalbą vaikus žiūrima kaip į „kitus“, „ne savus“, o tai atspindi tam tikrą skirstymą į „savą“ – „svetimą“. Informanto nuomone, visi rajone gyvenantys vaikai, nepriklausomai nuo to, kokią mokyklą jie lanko, turėtų būti matomi kaip „savi“. Manychiau, jog šiuos informanto pasakymus galėtume

interpretuoti kaip atskleidžiančius tam tikrą lietuvių grupės socialinę jauseną vienoje iš tirtų vietovių. Mokyklos skirtingomis ugdomosiomis kalbomis konkuruoja tarpusavyje daugumoje tirtų vietovių (išskyrus Švenčionių miestą, kur vyrauja mokyklos lietuvių ugdomąja kalba) ir mokyklos viena ar kita ugdomąja kalba pasirinkimas dažnai tampa tam tikra lojalumo etninei grupei išraiška, t. y. tai gali tapti įtampos artimajame socialiniame kontekste ir platesnių diskusijų, aptarimų platesnėje bendruomenėje klausimu (plačiau žr. Šliavaitė 2015).

Kalbinti skirtingų mokyklų baigiamųjų klasių mokiniai pabrėždavo, kad jų draugų ratas neapsiriboja socialiniais ryšiais tik lankomoje mokykloje. Dažnai interviu metu informantai teigėdavo, kad etniškumo / etninės priklausomybės klausimas iš viso nėra svarbus kasdieniame žmonių bendravime. Tačiau mokyklos keitimo istorijos rodo, kad etniškumas tam tikrose situacijose vis dėlto tampa svarbiu kriterijumi ir tam tikros etninės įtampos egzistuoja mokyklų bendruomenėse. Pavyzdžiui, rusų tautybės mama pasakoja, kad jos dukra mokykloje lietuvių ugdomąja kalba iš bendraklasių patyrė įžeidimų dėl savo tautybės ir perėjo į kitą mokyklą. Informantės teigimu, rusų tautybės vaikai kitų vaikų buvo vadinami „maskoliais“, ir jiniai tai sieja su konkrečios šeimos kultūra:

(...) aš manau, čia eina iš šeimos. Kaip ten bebūtų, kaip ten besakytų – ir psichologai mus tikina, kad taip nėra, – bet, nu, aš įsitikinusi, kad eina iš šeimos. Vaikai girdi, ką sako tėvai, kalbasi ten tarpusavy. Vis tiek čia eina iš šeimos: jeigu pas mus šeimoj, pavyzdžiui, niekada nėra tokios kalbos, kad lietuvis ten... kažkas tai ten, lenkas ar kas, yra blogas, tai mano vaikas niekada to ir nesako. Nu, čia smulkmenos tokios. [...] (25 interviu, moteris, rusė, vidurinė karta, interviu lietuvių kalba).

Keliuose interviu minimos ir tam tikros įtampos dėl lietuvių kalbos (ne)mo-kėjimo, kilusios tarp bendruomenės narių ir pedagogų. Informantė mini atvejį, kuomet vyriausios kartos šeimos nariui mokyklos pedagogė patarė kalbėti namuose lietuviškai, tačiau tokia didaktikos priemonė buvo suprasta kaip netaktiška ir išreiškianti nepagarbą vyresnio amžiaus žmogui. Tad vietoj tarpusavio komunikaciją ir supratimą skatinančio rezultato gerai neapgalvota taktika, pamokymas gali sukelti atvirkštinį rezultatą, tai yra atostūmį:

Ir čia buvo tokia, ir gal ir dabar dirba, aš nevardinsiu tos mokytojos net. [...] močiutės buvo atėjusios pirmą rugsėjo su vaikais ten, nu, jos tikrai nemo-ka, nemokėjo lietuviškai, nu, aš sutinku, jiems sunku išmoksi – čia yra ne tokia lengva kalba... Ir ji sako: „Jūs privalot kalbėti namuose lietuviškai.“ Suaugusiam žmogui! Nu, čia netaktiška, nors tu užmušk mane. [...] (25 interviu, moteris, rusė, vidurinė karta, interviu lietuvių kalba).

Kita vertus, gerai apgalvotas kalbos pasirinkimas tam tikrose situacijose skatina toleranciją ir tarpusavio supratimą. Pavyzdžiui, informantė mini atvejį, kuomet mokyklos lietuvių ugdomąja kalba mokiniai svečius iš Lenkijos sutiko pa-

dainuodami dainą lenkų kalba. Šis strategiškai apgalvotas kalbos pasirinkimas, informantės teigimu, padėjo eliminuoti galimas tarpetnines įtampas susitikimo metu:

Yra politikų sukelta įtampa. Ir, suprantat, kaip yra. Atvyko iš Lenkijos delegacija į mūsų mokyklą čia ne per seniausią, buvo rudenį jie, rudenį. Ee, atvyko ten jų savivaldos atstovė gana aukšto rango, na, ir mokiniai. Susėdom, iškart ta savivaldos atstovė man taip pasakė: apie politiką mes nekalbam. Sakau, aš irgi ne, nekalbu. Tiesiog tarsi toks susitarimas. Ir paskui, kai jie pamatė, kaip mes šiltai juos priimam, kad ir lenkišką dainą uždainavo mūsų mokiniai, tada jie visi įsijungė, visa salė chorų dainavo, gyveno mokiniai šeimose, tikrai nebuvo jokios įtampos, gražiausiai sutarė (5 interviu, mokyklos lietuvių ugdomąja kalba ats-tovė, interviu lietuvių kalba).

Ši citata atskleidžia, kad tarp regiono gyventojų egzistuoja supratimas, jog tam tikri procesai ir įtampos yra susiję su politikų pasisakymais, politikos sritimi, kurią sutartinai ignoruodami žmonės sugeba apeiti tarpetnines ar dėl kalbos vartojimo kylančias įtampas. Kasdieniame bendravime sutartinai ignoruodami viešumoje ir kai kurių politikos lyderių eskaluojamus klausimus, vietos žmonės sugeba rasti būdus telkiančiam ir tarpusavio supratimą skatinančiam komunikavimui užtikrinti.

Išvados

Šiame straipsnyje keltas klausimas, ar iš tiesų Pietryčių Lietuvos regionas gali būti apibūdinamas kaip daugiakultūris (angl. *multicultural*) atsižvelgiant į tarpusavio tolerancijos, sąveikos ir bendrumo kūrimo aspektus. Šis klausimas diskutuotas analizuojant, kokį vaidmenį *kalba(os)* atlieka vietos žmonių kasdieniame gyvenime kuriant bendrabūvį. Siekta išsiaiškinti, kaip regiono daugi-etniškumas ir kalbinė įvairovė yra patiriami vietos gyventojų. Vienareikšmiškai įvertinti Pietryčių Lietuvos regioną kaip daugiakultūrį, analizuojant regiono gyventojų tarpusavio sąveikos aspektus, yra sudėtinga. Empirinė medžiaga leidžia rasti argumentų tiek apibūdinant kasdienę vietos gyventojų komunikaciją kaip grįstą tolerancijos ir dialogo principais, tiek kvestionuojant šį teiginį.

Daugiakultūriškumo sąvoka kelia tam tikrus iššūkius dėl tam tikro savo neapibrėžtumo. M. Nye siūlo skirti šiuos pagrindinius daugiakultūriškumo etapus: skirtumų atpažinimas (angl. *recognition*), sužinojimas daugiau apie vieni kitus (angl. *observing differences*), tolerancija vertybėms, idėjoms, praktikoms, kurios skiriasi nuo daugumos (angl. *toleration*), kultūrinė sąveika ir bendrumo kūrimas (angl. *cultural engagement*) (Nye 2007: 113–114). Tyrimas atskleidė, kad tiek platesnėse tirtų vietovių bendruomenėse, tiek mokyklų bendruomenėse regiono gyventojų etninė, kalbinė, kultūrinė įvairovė yra atpažįstama ir pripažįstama. Būtent ši įvairovė dažnai pristatoma kaip teigiamas ir išskirtinis regiono bruožas.

Tad galima teigti, kad pirmieji du M. Nye modelio etapai (Nye 2007), susiję su skirtumų atpažinimu ir žiniomis apie juos, yra būdingi Pietryčių Lietuvos regiono gyventojams. Tuo tarpu M. Nye išskirti tolerancijos ir kultūrinės sąveikos etapai (Nye 2007) reikalauja platesnės diskusijos. Iš vienos pusės, tokios sąvokos kaip „tolerancija“, „kultūrinė sąveika“ dažnu atveju yra sunkiai moksliskai apibrėžiamos. Kita vertus, empiriniai duomenys atskleidžia tiek egzistuojančias tarpetnines įtampas, tiek vietos gyventojų gebėjimą kasdienės komunikacijos kontekstuose neutralizuoti galimas įtampas.

Kaip atskleidė empirinių duomenų analizė, kasdieninio bendravimo kontekstuose vietos gyventojai yra jautrūs vienos iš vietos bendravimo *kalbų* pasirinkimui. *Kalba* pasitelkiama tiek įgalinant pašnekovą lygiaverčiai dalyvauti socialinėje situacijoje, tiek, priešingai, pabrėžiant vienos kalbos viršenybę prieš kitą, skatinant pašnekovo atskirtį (apie kalbos vartojimo socialinius aspektus žr. taip pat Beresnevičiūtė 2005), brėžiant ribas tarp socialinių ir etninių grupių (Barth 1969). *Kalba* dalies informantų buvo siejama su lojalumu ar nelojalumu valstybei ar etninei grupei, tad kalbos vartojimas dažnu atveju tampa ne neutraliu sprendimu, o dažnai siejamas su solidarumu su tam tikra grupe ir politinio lojalumo klausimais. Kasdienio bendravimo kontekstuose vietos žmonės taip pat siekia įgalinti sėkmingą tarpusavio komunikaciją, strategiškai pasirenka bendravimo kalbą (lietuvių, rusų ar lenkų) atsižvelgdami į numanomą pašnekovo(ų) gimtąją kalbą, pabrėždami tolerancijos ir pagarbos kitam principus. Interviu duomenys taip pat atskleidžia, kad mokyklų bendruomenėse siekiama įtraukti skirtingų etninių, kalbinių grupių narius, tačiau kartu informantai liudijo ir tam tikras tarpetnines įtampas, kylančias dėl vienos ar kitos kalbos statuso, kalbos(ų) (ne) vartojimo.

Tyrimo metu surinkti duomenys leidžia teigti, kad vietos gyventojai yra jautrūs kylančioms tarpetninėms įtampoms, kalbos vartojimui ir daugeliu atvejų pasitelkia komunikacijos praktikas, įgalinančias kurti daugiakultūrę bendruomenę, grindžiamą tolerancijos ir pagarbos principais, ieškant bendrumo. Šios praktikos informantų dažnai buvo priešpriešinamos „politikai“ ir „politikų interesams“, pastaruosius siejant su konkrečių socialinių grupių interesais. Manytume, kad tolesnei procesų raidai didelę įtaką turės valstybės ekonominė ir socialinė politika regione, visuomenės lyderių pozicija siekiant skatinti regiono gyventojų tarpusavio toleranciją ir sėkmingesnę integraciją į Lietuvos visuomenę. Kartu labai svarbu dar mokyklose diegti jautrumą tarpkultūriniais skirtumams, tarpusavio toleranciją, ir tiksline grupe turėtų būti ne tik moksleiviai, bet ir pedagogai bei administracijos nariai.

Literatūra

Balžekienė Aistė, Lapienienė Audronė, Merkys Gediminas, Telešienė Audronė. 2008. Daugiakultūrio ir daugiakalbio ugdymo prielaidos bei problemos etniškai mišriame regione, *Etniškumo studijos* 1–2: 146–171.

Banks James A. 2004. Introduction: Democratic Citizenship Education in Multicultural Societies, Banks J. A. (ed.). *Diversity and Citizenship Education: Global Perspectives*: 3–15. San Francisko: Jossey-Bass.

Banks James A. 2008. Diversity, Group Identity, and Citizenship Education in a Global Age, *Education Researcher* 37(3): 129–139.

Barth Fredrik. 1969. Introduction, Barth F. (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*: 9–38. Bergen, Oslo: Universitetsforlaget, London: George Allen & Unwin.

Bartochevis Vladas. 2013. Multikultūralizmo kontekstualizavimas, sampratos įvairovė ir modeliai, *Socialinių mokslų studijos* 5(2): 407–420.

Beresnevičiūtė Vida. 2005. Etninės grupės ir socialiniai kalbos aspektai, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 5(14): 113–126.

Brazauskienė Jelena. 2010. Lietuvos miestų rusų diasporos portretas, Ramonienė M. (red.). *Miestai ir kalbos*: 107–124. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Brazauskienė Jelena. 2013. Lietuvos rusų kalbinės nuostatos, Ramonienė M. (red.). *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*: 175–184. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Castro J. Antonio, Field L. Sherry, Bauml Michelle, Morowski Deborah. 2012. I Want a Multicultural Classroom: Preparing Social Studies Teachers for Culturally Diverse Classrooms, *The Social Studies* 103(3): 97–106.

Daukšas Darius. 2008. Pase įrašytoji tapatybė: Lietuvos lenkų etninio / nacionalinio tapatumo trajektorijos, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 8(17): 57–72.

Daukšas Darius. 2012. Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas ribinėse zonose, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 12(21): 167–192.

Daukšas Darius. 2014a. Paribio identitetai: Punsko ir Šalčininkų atvejai, *Etniškumo studijos* 2: 89–107.

Daukšas Darius. 2014b. Etniškumas ir pilietybė paribyje: Punsko ir Šalčininkų atvejai, Čiubrinskas V., Daukšas D., Kuznecovienė J., Labanauskas L., Taljūnaitė M. *Transnacionalizmas ir nacionalinio identiteto fragmentacija*: 87–100. Vytauto Didžiojo universitetas: Versus Aureus.

Garšva Kazimieras, Grumadienė Laima (sud.). 1993. *Lietuvos rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.

Geben Kinga. 2010. Vilniaus lenkų kalbinė savimonė, daugiakalbystė ir tapatybė, Ramonienė M. (red.). *Miestai ir kalbos*: 153–174. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Geben Kinga. 2013. Lietuvos lenkai ir lenkų kalba Lietuvoje, Ramonienė M. (red.). *Miestai ir kalbos II. Sociolinguistinis Lietuvos žemėlapis*: 217–234. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Gudavičienė Eglė. 2010. Sociolinguistinis Vilniaus miesto portretas, Ramonienė M. (red.). *Miestai ir kalbos*: 207–230. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Hogan-Brun Gabrielle, Ramonienė Meilutė. 2005. Perspectives on Language Attitudes and Use in Lithuania's Multilingual Setting, *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 26(5): 425–441.

Kalnius Petras. 1998. *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje*. Vilnius: Žara.

Kazėnas Gediminas, Jakubauskas Adas, Gaižauskaitė Inga, Kacevičius Romualdas, Visockaitė Asta. 2014. *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Kymlicka Will, Norman Wayne. 2010[2000]. Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts, Kymlicka W., Norman W. (eds.). *Citizenship in Diverse Societies*: 1–44. Oxford: Oxford University Press.

Korzeniewska Katarzyna. 2013. „Vietinis“ (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose), *Etniškumo studijos* 2: 149–179.

Kuzmickas Bronislovas. 2010. Daugiakultūriškumas ir kai kurios tapatumo problemos, *Logos* 64: 42–50.

Leončikas Tadas. 2007. Asimiliacija šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje: švietimo sektoriaus pasirinkimas, *Etniškumo studijos* 1. Vilnius: Eugrimas.

Lichačiova Ala. 2010. Vilniaus ir Klaipėdos rusų ir rusakalbių tapatybės savi-vokos ypatumai, Ramonienė M. (red.). *Miestai ir kalbos*: 125–152. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Lietuvos statistikos departamentas. 2011. *Lietuvos gyventojų 2011 surašymo duomenys. Miestų gyventojai pagal tautybę*. <<http://osp.stat.gov.lt/temines-lenteles>> [žiūrėta 2014 12 12].

May Stephen. 2000. Uncommon Languages: The Challenges and Possibilities of Minority Language Rights, *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 21(5): 366–385.

May Stephen. 2003. Rearticulating the Case for Minority Language Rights, *Current Issues in Language Planning* 4(2): 95–125.

May Stephen. 2011. Language Rights: The “Cindarella” Human Right, *Journal of Human Rights* 10(3): 265–289.

May Stephen. 2012. *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. New York, London: Routledge.

McCreery Elaine. 2004. Nothing or Someone? Some Thoughts on Identity, Diversity and Education, *Pastoral Care in Education: An International Journal of Personal, Social and Emotional Development* 22(3): 4–11.

Meer Nasar, Modood Tariq. 2012. How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?, *Journal of Intercultural Studies* 33(2): 175–196.

Milius Vacys ir kt. (red.). 1992. *Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*. Vilnius: Moksas.

Nye Malory. 2007. The Challenges of Multiculturalism, *Culture and Religion: An Interdisciplinary Journal* 8(2): 109–123.

Prato Giuliana B. (ed.). 2009a. *Beyond Multiculturalism: Views from Anthropology*. Surrey, Burlington: Ashgate.

Prato Giuliana B. 2009b. Introduction – beyond Multiculturalism: Anthropology at the Intersections between the Local, the National and the Global, Prato G. B. (ed.). *Beyond Multiculturalism: Views from Anthropology*: 1–20. Surrey, Burlington: Ashgate.

Ramonienė Meilutė (red.). 2010a. *Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Ramonienė Meilutė. 2010b. Išvados. Kalbos didžiuosiuose Lietuvos miestuose: šiandiena ir perspektyvos, Ramonienė M. (red.). *Miestai ir kalbos*: 279–286. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Ramonienė Meilutė (red.). 2013. *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Reingardė Jolanta, Vasiliauskaitė Nida, Erentaitė Rasa. 2010. *Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose*. Valentinavičius V. (sud.). Vilnius, Kaunas: Sorre.

Saugėnienė Nijolė, Jakavičius Vytautas. 2000. Lietuviškoji mokykla multikultūriškumo akivaizdoje, *Socialiniai mokslai* 3(24): 55–64.

Saugėnienė Nijolė. 2003. *Lietuvos tautinių mažumų švietimas multikultūriškumo vertybiniame kontekste*. Kaunas: Technologija.

Stravinskienė Vitalija. 2006. Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947–1959 metais, *Lituanistica* 66(2): 20–33.

Stravinskienė Vitalija. 2010. Tarpetniniai lenkų ir lietuvių santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1953–1959, *Istorija. Mokslo darbai* 77: 42–51.

Stravinskienė Vitalija. 2011a. Lenkų švietimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1947, *Istorija. Mokslo darbai* 82: 14–23.

Stravinskienė Vitalija. 2011b. Lenkų mokytojų rengimas LSSR: 1947–1961 m., *Lituanistica* 2(84): 141–153.

Stravinskienė Vitalija. 2012. Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų mokyklos: 1947–1959 m., *Lietuvos istorijos metraštis* 2011(1): 81–95.

Stravinskienė Vitalija. 2014. Tarp sugyvenimo ir priešiško: tarpetniniai santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje (1944–1953), Savoniakaitė V. (sud.). *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*: 163–182. Vilnius: LII leidykla.

Šilėnienė Birutė, Magienė Eglė. 2012. Lietuvių literatūros vadovėlių XI–XII klasėms analizė tarpkultūriškumo ugdymo galimybių aspektu, *Mokytojų ugdymas* 19(2): 53–74.

Šliavaitė Kristina. 2015. Mokyklos valstybine arba mažumos mokomąja kalba pasirinkimo strategijos Pietryčių Lietuvoje: tarp etniškumo išlaikymo ir socialinio mobilumo galimybių?, *Filosofija. Sociologija* 26(2): 135–145.

Taylor Charles. 1994. The Politics of Recognition, Gutmann A. (ed.). *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*: 25–74. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Tamošiūnas Tadas. 2000. *Edukacinis kryptingumas įvairiautėje aplinkoje*. Vilnius: UAB „Biznio mašinų kompanija“.

Vaicekauskienė Vaiva (pareng.). 2011. Tautinių mažumų švietimo politika: kur einama?, *Švietimo problemos analizė* 9(59): 1–12. <<http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2012/12/Tautiniu-ma%C5%BEum%C5%B3-%C5%A1vietimo-politika-Kur-einama-2011-lapkritis.pdf>> [žiūrėta 2015 05 05].

Vilkienė Loreta. 2010. Daugiakalbystė didžiuosiuose Lietuvos miestuose, Ramonienė M. (red.). *Miestai ir kalbos*: 27–70. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Zinkevičius Zigmas. 1993. *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Language, Identity and Inter-Ethnic Relations in Southeastern Lithuania: Experiences and Challenges of Multiculturalism in Everyday Contexts

Kristina Šliavaitė

Summary

In this paper aspects of inter-ethnic relations in Southeastern Lithuania are analyzed using the theoretical frame of multiculturalism. Southeastern Lithuania is the region alongside the Belarussian border. This region attracts the interest of researchers, journalists, and politicians because of its history, multi-ethnic population and some current issues related to minority language use and minority education. The author discusses how local inhabitants of the region experience its multi-ethnic and multi-lingual environment. Empirical data was collected in the framework of qualitative sociological research conducted between January 2013 – May 2014. The research was funded by a grant from the Research Council of Lithuania. All together the author conducted 47 semi-structured interviews in Šalčininkai, Švenčionys and Eišiškės, a few interviews were conducted in Pabradė. The population of all these towns is multi-ethnic and the major ethnic groups are Belarussians, Lithuanians, Poles, and Russians (Lietuvos statistikos departamentas 2011). In accordance with the last Census in 2011, the major ethnic group in Šalčininkai, Eišiškės and Pabradė is Poles and in Švenčionys – Lithuanians (Lietuvos statistikos departamentas 2011). The interviews were conducted with Lithuanians, Poles, and Russians of different generations in the region.

The paper presents some overview on different theoretical approaches to the concept of multiculturalism by referring to the works by Kymlicka and Norman 2010 [2000]; Nye 2007; Prato 2009b; Taylor 1994; Meer, Modood 2012; etc. The interplay of language, ethnicity and minority rights is an important topic in multicultural studies and these issues are discussed by researchers (see for example, May 2000; 2003; 2011; 2012; etc.). In discussing the ways members of the relevant ethnic groups construct boundaries between the groups or aim for inclusion/exclusion relations with interlocutors in everyday communication, the author refers to the theory on ethnic groups and boundaries promulgated by Fredrik Barth (Barth 1969). The author of this paper borrows the definition of multiculturalism suggested by Malory Nye who relates multiculturalism with certain ways of perceiving differences and ways of dealing with these differences (Nye 2007: 113). Nye suggests four main steps in this process: recognition of differences, observation of differences, toleration of differences and cultural

engagement (Nye 2007: 113–114). The paper focuses on the ways multi-ethnic and multi-lingual context is experienced by local inhabitants in everyday situations.

The feasibility of using a multicultural theoretical perspective to study the Lithuanian context has been discussed by a number of authors (Balžekienė, Lapienienė, Merkys, Telešienė 2008; Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė 2010, Saugėnienė 2003; Tamošiūnas 2000; etc.). Research has also been conducted on the social aspects of state or minority language use (Beresnevičiūtė 2005), tendencies of language choice and use among ethnic minority groups (Ramonienė 2010a; Ramonienė 2013; etc.) and also on current and historical ethnic, social, demographic processes in Southeastern Lithuania (Daukšas 2008; Daukšas 2012; Garšva, Grumadienė 1993; Kalnius 1998; Kazėnas, Jakubauskas, Gaižauskaitė, Kacevičius, Visockaitė 2014; Korzeniewska 2013; Milius ir kt. 1992, Stravinskienė 2006; 2011a; 2011b; 2012; Zinkevičius 1993; etc.).

In this paper the analysis of empirical data focuses on the role of a language (Polish, Lithuanian or Russian) as a mean of communication in everyday situations and in the local school communities in the region. The informants emphasized that the multi-ethnic composition of the region, the use of different languages in everyday communication are important characteristics of the region. The ethnic and linguistic diversity in the region is perceived as a positive characteristic by local inhabitants. The empirical material reveals that a person can employ different languages in communication with different members of the family, kin or neighbours, other members of community (for comparison see also Hogan-Brun, Ramonienė 2005). For example, one can speak in Polish with a sister, but in Lithuanian with a husband and this is explained by informants as some kind of habit or referring to the native language of interlocutor.

The qualitative research data demonstrates that the choice of a language of communication (Polish, Lithuanian or Russian) in everyday contexts is often done strategically with the aim of including or excluding the interlocutor, and to construct or question the boundaries between the groups (cf. Barth 1969). The choice of a language of communication could be made with the intention to express respect and tolerance to the ethnicity of the interlocutor and to enable conversation among interlocutors of different ethnic and linguistic belonging. In these cases a language is a mean to enable dialogue and communication, a means of inclusion and building of solidarity. However, data shows that local people can strategically choose a language of (non)communication to emphasize one's ethnic belonging or loyalty to the state or some ethnic group (on social aspects of state or minority language use see also Beresnevičiūtė 2005). In this case a language serves as a mean to construct boundaries between the social groups and to question commonality.

The issues of language and ethnicity are important in the local school communities as well. The schools with Lithuanian, Russian or Polish language of instruction function in the region and local people have a possibility to make a school choice depending on the language of instruction. The multi-ethnic composition of school communities, diverse linguistic background of school pupils present special challenges for pedagogues and school administrators (see also Saugėnienė 2003; Tamošiūnas 2000, etc.). The research identified a number of practices in the local school communities that promote inclusion of all school pupils of different social, ethnic, linguistic backgrounds. However, some situations when language or ethnic belonging inspired some inter-ethnic tensions within school community were described in interviews.

The author argues that the research indicated such attitudes and practices in everyday situations that could be described as multicultural, i.e. promoting tolerance, dialogue, engagement, inclusion (Nye 2007). However, the same research data indicated everyday practices and attitudes that strengthen exclusion and ethnic intolerance. The research conducted by Lithuanian sociologists in 2006–2007 identified ethnocentrism and interethnic intolerance as the main challenges for the development of multiculturalism and multilingual environment in the region (Balžekienė, Lapienienė, Merkys, Telešienė 2008). The same problems identified by these sociologists we also found to be present in the research described in this paper and conducted almost a decade later. This means that these problems have not been adequately addressed at the state or regional level and have become more or less permanent. The state and regional level policy in promoting inter-ethnic tolerance, multiculturalism, the responsibility of public leaders is of key importance in promoting social cohesion and solidarity in the region and within Lithuanian society.

Gauta 2015 m. balandžio mėn.